

HERALDISK TIDSSKRIFT

BIND 2 • NR 16 • 1967 • SIDE 280–290

Ny litteratur om heraldik

SOCIETAS HERALDICA SCANDINAVICA

Heraldisk Selskab • Heraldininen Seura • Skjaldfræðafélagið

Heraldisk Selskap • Heraldiska Sällskapet

Ny litteratur om heraldik

Heraldikkens fortid

R. Broby-Johansen: *Oldnordiske stenbilleder*, 184 sider, mest illustrationer; Gyl-dendals Uglebøger 1967; Dkr. 19.75.

Denne bog handler, som titlen siger, om klipperelieffer, helleristninger og billedsten fra Nordens oldtid. Dens tekst, dens illustrationer, og især dens kombination af disse sidste, er så fyldt med Broby-Johansens se-evne og tankelyn, at man bliver ganske stakåndet under læsningen.

Når bogen nævnes her, er det fordi den også, blandt mange andre mægtige udsigter, åbner et perspektiv til *præ-heraldikken*. Mange centrale heraldiske figurer har jo haft en fortid som billedmærker før heraldikken-i-snæver-forstand førte dem videre. Men *hvor lang* har denne fortid været? Og hvilke »betydninger« har man lagt i mærkerne? *Oldnordiske stenbilleder* bidrager til at belyse disse uhyre fængslende spørgsmål. Hvad det første af dem angår, kan der ikke være tvivl om, at brug af billedmærker som hjul, hammer, spiral, træ, båd, økse, ligearmet kors, hjulkors, dobbeltkors, korset kors, knude, hånd, horn, hjortevi, hest, løve og flere andre lignende i Skandinavien kan »dokumenteres« i vikingetid, jernalder og bronzealder, ja stenalder.

Er vi længere ude end vi kan bunde? Også den helt traditionelle heraldik kan imidlertid hente inspiration hos Broby-Johansen. Han peger på, at hornene på nordiske bronzealderhjelme, kendt fra jordfund (f. eks. Viksø) og på klippebilleder, ikke ender i spidser, men i åbnin-ger, »fatninger«, tydeligvis til anbringelse af noget. Majløv og blomster? spørger han. Eller fjer! udbryder heraldikeren. Vi har alle undret os over, at de i Skandinavien så almindelige »vesselhorn« i reglen ikke ender i spidser, men i en slags tragte. Måske er vi her nær ved en forklaring. For ofte er der jo anbragt en eller flere fjer i vesselhornenes tragte. Har vesselhornene aner tilbage til bronzealderen? S.T.A.

Tidsskrifter

Hvor mange heraldiske tidsskrifter findes der?

På tysk udsendes det snart 100-årige kvartalsskrift *Der Herold* og Ottfried Neubeckers nyligt startede *Der Tappert*, samt, seks gange om året, det østrigske *Der Adler* (som også nærmer sig de hundrede). På fransk kommer det belgiske månedsskrift *Le Parchemin* og det luxembourg-ske årsskrift *Collection les Amis de l'Histoire*. Derimod publiceres der ikke — mærkeligt nok og meget beklageligt — noget heraldisk tidsskrift i selve Frankrig. Det schweiziske kvartals- og årsskrift *Archivum Heraldicum* er dels på fransk, dels på tysk, dels engang imellem på italiensk. På italiensk udsendes vistnok tillige *Rivista Araldica*.

I Storbritanien udkommer kvartalsskrifterne *The Coat of Arms + The Heraldry Gazette* og det skotske *The Armorial*. I Holland *De Nederlandsche Leeuw*. I Spanien *Hidalguia*, og i Portugal *Armas e Troféus* (som skal være blandt de bedste af de her nævnte blade). Det giver, med *Heraldisk Tidsskrift*, fjorten heraldiske tidsskrifter i Europa. Måske er der flere.

Der er i alle fald opimod et lignende antal uden for Europa. De Forenede Stater kan stille med (bl. a.?) kvartalsskrifterne *The Flag Bulletin* og *The Augustan Quarterly*. I Sydafrika grundlagdes for nogle år siden tidsskriftet *Arma*, som skrives på engelsk og muligvis også afrikaans, og i 1966 fik også Australien sit eget heraldiske blad, *The Escutcheon*, planlagt til at udsendes fire gange om året. Hertil kommer en række mellem- og sydamerikanske tidsskrifter, i Mexico, Brasil, Peru m. m. Alt i alt skal der nok være 25-30 rent heraldiske tidsskrifter i verden.

Men mange periodica der koncentrerer sig om andre ting — almen historie, lokal-, kultur-, militær- og personalhistorie — bringer undertiden heraldiske artikler. Det gælder især de genealogiske, såsom

Family History i England, *La France Généalogique* i Frankrig, *Gens Nostra* i Holland, og *Archiv für Sippenforschung* i Tyskland, hvilket sidste sikkert er et af Europas bedste og mest læseværdige tidsskrifter inden for denne kategori.

Archiv für Sippenforschung und alle verwandten Gebiete er grundlagt i 1930'erne og udsendes af C. A. Starke Verlag, 625 Limburg a. d. Lahn, Postfach 310, Vesttyskland. Pris: DM 19.20 for fire årlige numre à 60–80 sider, illustreret, + 16 sider bilag.

Et af årets fire hæfter er i reglen af overvejende heraldisk indhold. Et godt eksempel er november-nummeret 1966, med en række delvis tæt illustrerede artikler, hvoriblandt kan nævnes: om den heraldiske hjelm; om våbenerne for den Tyske Ordens *Hochmeister* på Marienburg; om heraldiske spor af Habsburgerne i Schweiz; om oprindelsen til den stribebede thüringsk-hessiske løve; og om den store hessiske våbenbog i 10 bind, som nylig er afsluttet. I forbindelse med denne sidste: Hessen har ca. samme antal indbyggere som Danmark, på det halve areal. *Das hessische Wappenbuch* indeholder ca. 1100 kommunale våbener, ca. 10.000 familievåbener og ca. 6000 bomærker, og »dette materiale er på ingen måde udtømmende«.

Nogle af *Sippenforschung*s forfattere skal først lodde dybden i deres *Urbe-wusstsein* og give udtryk for en *Urgefühl*, før de kan komme til sagen, men når denne tyske tradition er overholdt, er de næsten alle forstandige og interessante.

Et andet tysk blad som bør nævnes, er *Familiengeschichtliche Blätter*. Her viderefører dr. *Herbert Spruth* i så godt som hvert nummer sin bomærke-bibliografi *Die Hausmarke* fra 1960 (se HT nr. 4, 1961, p. 174). Med minutios omhu og imponerende viden opsporer han i det meste af verden, hvad der trykkes om bomærker, i videste forstand: købmandsmærker, tømmermærker, håndværkermærker, kvægbrændmærker og meget mere. Publikationerne (som også er opdelt geografisk) koncentrerer sig om Tyskland og Norden, men der er bidrag fra — eller om — så

fjerne egne som Rusland, Ungarn, Arabien og Montana i USA. For den som interesserer sig for bomærker, er *Spruths* bibliografi af meget stor værdi. *Familiengeschichtliche Blätter* tilgår med tvangfri mellemrum medlemmerne af *Verein zur Förderung der Zentralstelle für Personen- und Familiengeschichte*, Archivstrasse 12-14, 1 Berlin 33 (Dahlem), som for 18 DM om året tillige modtager foreningens *Mitteilungen* samt *Genealogisches Jahrbuch*.

Endnu et tidsskrift hvis emne kan tangerede heraldiske, og som også er blandt de bedste i sin genre, er det smukke, overvældende illustrerede *Nordisk Exlibris Tidsskrift*, udgivet af Dansk Exlibris Selskab, postboks 1519, København-Brønshøj; fire 16-sidige hæfter om året for Dkr. 24.

I dets nr. 4, »hæfte 84«, for 1966, har Heraldisk Selskabs sekretær *Ole Rostock* skrevet om »Det heraldiske exlibris«. I sine illustrationer af våbenexlibris — hvoraf fem i farver — har Rostock bevidst styret uden om det ofte set. Et af hans billeder viser således et dansk borgerligt våben udført af *Ernst von der Recke*. Det vil sikkert være nyt for de fleste, at denne passionerede heraldiske skribent også var heraldisk tegner (om end bestemt på dette område ikke af de største).

P.S. Siden ovenstående blev skrevet, har endnu to heraldiske tidsskrifter set dagens lys, begge to helliget studiet af flag: et hollandsk, *Vexilla Nostra* (Brouwerstraat 12, Alkmaar), og et fransk, *Vexillologia* (28, rue de la Sablière, Paris 14). Med *The Flag Bulletin* bliver dette tre rene flag-tidsskrifter. Se også side 295.

S.T.A.

Ungersk

Szabolcs de Vajay, *L'héraldique, image de la psychologie sociale*. (Atti dell' Accademia Pontiana, Nuova Serie, Vol. 16, Napoli 1967, s. 5–19, pl. I–XII).

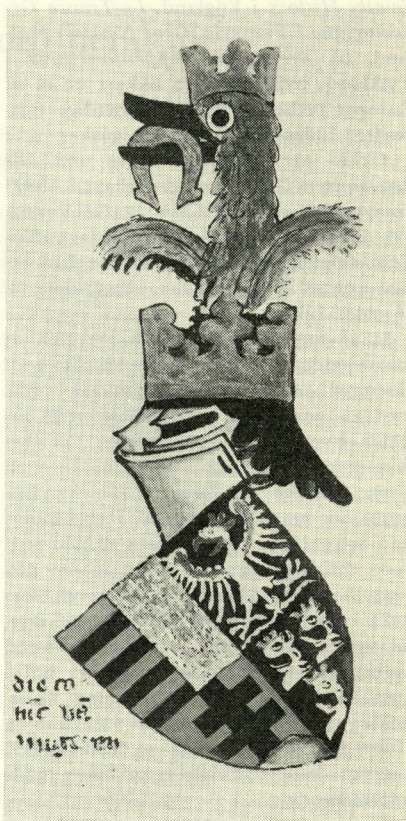
Den kände ungerske heraldikern, vars produktion torde vara bekant för alla som regelbundet studerar *Archivum heraldicum*, har i denna essä lyckats pres-

tera en mycket övertygande lösning på några av de gåtor, som Ungerns kungliga heraldik bjuder. Ämnet kan förefalla något väl avlägset från de problem, vilka vanligen sysselsätter HT:s läsare, men då det här rör sig om i första hand metodologiska spörsmål, d.v.s. ett ovanligt elegant och fruktbärande sätt att använda heraldiken i historiska och sociala vetenskapers tjänst, bör en anmälan i dessa spalter vara på sin plats.

Ett av de frågetecken, som hittills varit obesvarade, utgjordes av den karakteristiska hjälmprydnaden, känd bl.a. från Ludvig den stores av Ungern och Polen vapen hos Gelre: ett struthuvud med en hästsko i näbben. Denna symbol uppträder för första gången på Karl I Roberts (vanligen kallad Charobert) denarer från år 1326. De Vajay sätter nu valet av denna hjälmprydnad i samband med nämnde konungs seger över de ungerska baronerna år 1318. Den hästskosväljande strutsen skulle återspegla den allmänt rådande uppfattningen att denna fågel avskyr hästar och är kapabel att äta vad som helst. Hjälmpnydnaden i fråga möter vi sedan i olika källor t.o.m. H. G. Ströhls österrikisk-ungerska vapenrulla från 1890.

Den andra frågan berör bytet av fälten i Charoberts kluvnä sköld. Före 1335 upptogs det första fältet av Frankrikes liljor, medan Ungerns (eller snarare Arpadernas) åtta bjälkar återfanns i det andra, något som skulle ge uttryck åt Karl I Roberts då alltjämt aktuella pretentioner med avseende på den neapolitanska tronen. År 1334 hade ett familjefördrag mellan ätten Anjous båda grenar ägt rum, resulterande bl.a. i en förlovning mellan Karl Roberts son Ludvig och Maria av Sicilien samt i en högtidlig avsägelse av alla anspråk på Neapels tron från Charoberts sida. Redan året därpå präglas hans mynt med Ungern i första och Frankrike i andra fältet.

Slutligen analyserar de Vajay den från Gelre kända kvadrerade skölden med följande fält: 1) kluven av Ungerns »äldre» vapen (= Arpadernas bjälkar) och Frankrikes liljor, 2) Polen, 3) Ungerns »yngre» vapen (patriarkkorset på ett treberg, en symbol för den kungliga makten, införd

Konungen av Ungern, »die coninc van ungeren», i Gelres vapenbok.

efter bysantinskt föredöme på kung Bela III:s denarer så tidigt som omkr. 1190), 4) Dalmatien (den äldsta bilden av det bekanta vapnet med tre krönte lejonhuvud). Det sistnämnda fältet kan förklaras av traktaten i Zara år 1358, då Venedig avstod från sina anspråk på denna provins. Fältet med den polska örnen ger oss året *post quem* för tillkomsten av Gelres polsk-ungerska fragment, nämligen 1370, då Ludvig av Ungern efter sin morbror, Kasimir den store, ärver Polens krona.

De Vajays uppsats beledsagas av tolv planscher med såväl bilder ur olika vapenrullor som sfragistiska och numismat-

iska exempel, vilka på ett utmärkt sätt åskådliggör texten. Den utomordentligt fyndiga lösningen av den gamla »struts-gåtan» utgör det bästa belägget för att man inom heraldiken aldrig skall nöja sig med att taga någonting för givet. Fortfarande finns det alldeles säkert fenomen, vilka kommer att framstå som riktigt meningsfulla först sedan man hittat den rätta nyckeln.

Adam Heymowski

Glasmaleri

Paul Leonhard Ganz: *Die Basler Glasmaler der Spätrenaissance und der Barockzeit*; 23 x 30 cm, 204 sider, ill.; Schwabe & Co. Verlag, Basel 1966; schw. fr. 48 indb. i hellærred.

I Schweiz var 1500- og 1600-tallet en blomstringstid for det verdslige glasmaleri. Et af centrene var Basel, og det er glasmalerne dér, især inden for årene ca. 1550–1620, som er emnet for dette meget grundige værk.

Bogen er opbygget som en række kunstner-monografier. I den nævnte periode virkede i Basel ca. tyve fastboende glasmalere, hvoraf et halvt dusin havde en meget stor produktion. Hertil kom tilreisende kunstnere, f. eks. den også som heraldiker berømte *Jost Amman*. Flere af alle disse var store mestre på deres felt. Ganz skildrer hver enkelt kunstners liv og gennemgår, hvilke af de mange tusind bevarede (men spredte) ruder der kan tilskrives hvem.

Tidligere havde det næsten udelukkende været gejstlighed og adel, som lod sig fremstille glasmalerier, men fra begyndelsen af 1500-tallet havde dette ændret sig. Nu var langt de fleste af glasmalernes kunder byråd, håndværker-, købmands- og skyttelav, universiteter og andre stiftelser samt private borgere. Just med dette *in mente* er det interessant at se den fuldstændig dominerende rolle, som *heraldikken* spiller i disse glasmalerier. Af bogens 195 gengivne ruder indeholder bogstaveligt talt alle et eller (især) flere våbener, op til 32. De er næsten alle identificerede.

Bogens tekst er tør, og fra et heraldisk synspunkt er der ikke meget at hente i den. Med billederne forholder det sig anderledes. De er alle ypperligt reproduceret og udviser en masse af interesse for alle, som fængsles af ornamentik, symbolik, allegori og våbenkunst. De mange skitser eller arbejdstegninger giver et fascinerende indblik i, hvorledes en kunstner når frem til netop *den* måde at udforme sin idé på.

Et andet indtryk er af heraldisk veloplagthed. Opfindsomheden i disse af heraldiske myndigheder aldeles uregulerede våbener er uden ende. Iblandt kan man mene, at den hele heraldik i grunden er særdeles stereotyp (og det er den jo også, fra tid til anden, og somme steder), og man kan tvivle om dens mulighed for at forny sig. Tab ikke modet! Det kombinations- og idéoverskud, den fantasi og det humør, som er fastholdt i dette udvalg af Baselske borgervåbener fra 1500-tallet, skulle kunne give selv den mest udbrændte heraldiker hans heraldiske livslyst igen.

S.T.A.

Heraldiske romantica

C. Wilfrid Scott-Giles: *The Romance of Heraldry*; 234 sider gennemillustreret med 260 tegninger af forfatteren; ny revideret udgave; J. M. Dent & Sons Ltd., London 1965; pris 55/- i shirtingsbind.

Scott-Giles er mere end et navn på den heraldiske forfatterliste, han er en institution og en autoritet, men vel at mærke på en for institutioner og autoriteter usædvanlig hyggelig og charmerende måde. Kryptiske bogstaver efter navnet, så som *O.B.E.*, *M.A. (Cantab.)* og titler som *Fitzalan Pursuivant of Arms Extraordinary* og *Fellow of the Heraldry Society* borger for kvaliteten, men navnet borger for den elegante, lette og lækre servering.

Første udgave af *The Romance of Heraldry* udkom i 1929. Målt med den heraldiske alen er det tidsrum, der er forløbet siden da, måske ikke ret langt, men på den anden side er der alligevel sket

meget i »branchen« inden for den sidste menneskealder. Set på denne baggrund har *The Romance of Heraldry* holdt sig forbløffende godt, og det har da heller ikke været nødvendigt at ændre ret meget i den nye udgave.

Det er en bog, der er let at gå til, men svær at slippe. Den kræver intet forudgående kendskab til heraldik og alligevel kan den med udbytte læses af den viderekomne; alle tryllebindes både af emnet og den drevne tryllekunstner, Scott-Giles.

Strengt taget er emnet ikke rent heraldisk. Også fra dansk heraldik kender vi eksempler på disse herlige, men ganske uhistoriske sagn om, hvorledes slægtens stolte forfader vandt sit våben, og hvorfor det fik netop det udseende, det har den dag i dag. De fleste af de eksempler Scott-Giles giver er imidlertid historisk korrekte, og for restens vedkommende kan man sige, at der er vundet historisk hævde på den romantiske forklaring. Og medens man læser, genopfrisker man sin Englands historie, lærer en masse heraldik og fryder sig over de sikre tegninger.

Man er ikke færdig med bogen ved blot at læse den igennem. Man vil atter og atter vende tilbage til den som opslagsbog, og her kommer det fyldige index til sin ret.

Haxt.-

Polske sigiller

Marian Gumowski: *Handbuch der polnischen Siegelkunde*; 262 sider, 871 illustrationer; Akademische Druck- und Verlagsanstalt, Graz, Østrig, 1966; pris i hel lærred: 510 østr. Sch.

Dette er en bog, som ikke blot fængsler, men også griber. Siden »delingerne« i 1700-tallet, gennem hele 1800-tallet og indtil slutningen af Første Verdenskrig søgte Polens fremmede undertrykkere, især tyskere og russere, at udslutte landets og nationens identitet. Et led i deres hadefulde bestræbelser var forfølgelse af alle minder om Polens fortid, herunder våbener og sigiller. Det blev f.eks. de polske byer forbudt at føre deres gamle våbe-

ner; eksisterende sigiller — som i mange tilfælde var opimod et halvt årtusind gamle — skulle destrueres. Og hvad disse onde regimer måske savnede i effektivitet indhentedes grufuldt under Anden Verdenskrig. At alligevel en forsker har kunnet samle materialet til og skabe et værk som dette om de polske segl, omfattende, oplysende, vel dokumenteret og vel illustreret, er beundring værd.

Måske vidner det også om, hvor stor den polske seglverden var. Inden for de fleste af de grupper, forfatteren opdeler de polske segl i, er det første kendte eksemplar ældre end de tilsvarende i Skandinavien. Det ældste kendte polske kongelige segl er således fra 1054; det tilsvarende danske fra 1085. Det polske tilhører oven i købet en dronning; det ældste kendte danske segl for en kvinde er fra 1233.

Polske hertugsegel kendes fra 1085 og gejstlige segl fra 1153 (i Danmark ca. 1219). Segl for medlemmer af ridderskabet er bevaret fra slutningen af 1100-tallet (i Danmark 1224). Stadssegel kendes fra 1200-tallet (som i Danmark), og fra 1300- og 1400-tallet førte de fleste stæder regelrette våbener. Borgeres segl kendes fra o. 1300. Segl for individuelle bønder synes ikke at eksistere, men segl for landsbyer, d.v.s. en slags kollektivsegel for disses beboere, kendes fra 1300-tallet.

Også grupper af byer, ja endog grupper af hertuger, vides i adskillige tilfælde at have været fælles om ét og samme signet. Et sådant segl- eller våben-fællesskab synes at være noget specielt polsk. En anden polsk særegenhed, de bomærkelignende skjoldfigurer, er jo også (i mange tilfælde) hver især fælles for flere familier.

I hertugelige våbener optræder »bomærkerne« slet ikke. Næsten alle Polens hertugdynamstier (ca. 15) førte en ørn; med eller uden krone, med en halvmåne på brystet, eller på anden måde gjort forskellige fra hinanden. Det ældste af de hertugelige ørnesegl er fra 1227, hvorimod et kongeligt segl med ørn i ikke synes bevaret før fra omkr. hundrede år senere.

I den kongelige heraldik afspejler sig dels forbindelser til Tyskland, Italien, Böhmen, Ungarn, Luxembourg, Frankrig,

I koret i Vor Frue Kirke i Aarhus sidder en skoldefrise, sikkert (ligesom i Sorø og Ringsted) til ihukommelse af velgørere. I tilblivelsestid strækker den sig fra o. 1300 til o. 1525. Illustrationen viser et udsnit fra o. 1400 med våbener for Bildt, Friis, Munk og Bryske. Sammen med frisen sidder Danmarks usammensatte kongevåben, som ved hjælp af en præciserende indskrift »Domicellus Waldemar Junker Valdemar (Atterdag)« kan dateres til 1338–40. Efter »Jeg ser på kalkmalerier«.

Sverige m.m., dels — og det er måske endnu interessantere — de polske kongers fremtrængen mod øst, ind i områder som Litauen, Galicien, Rutenien, Volhynien, Podolien

Man kan ikke undgå at mærke, at forfatteren er betaget af sine segl. Men hans kærlighed har ikke skadet hans dømmekraft. Han administrerer sin vældige viden køligt, og resultatet er blevet en gennemtænkt, overskueligt opbygget, læseværdig bog; det gælder lige til de ypperlige noter. Flertallet af illustrationerne er afgrænsninger af segl; i en del tilfælde er resultatet ret primitivt, men de fleste er forbavsende gode. Forfatterens indsamlings- og afgrænsningsarbejde er foregået siden Første Verdenskrig (hans første bog om et sigillografisk emne, senere fulgt af mere end et dusin, udkom i 1920). Lykkeligvis, for siden Anden Verdenskrig eksisterer mange af disse segl ikke mere.

S.T.A.

Jeg ser på heraldik

Niels M. Saxtorph: *Jeg ser på kalkmalerier*. En gennemgang af alle kalkmalerier i danske kirker. 372 sider; godt 200 illustrationer, dels fotografier, dels tegninger og landkort. Politikens Forlag, København 1967. Pris Dkr. 21.45.

En rigtig håndbog. Nem at have i hånden, nem at finde rundt i — og oplysningsrige, der for en stor dels vedkommende aldrig før har været publicerede, er i deres knappe form alligevel som regel fyldestgørende.

Når bogen anmeldes her, er det ikke bare, fordi den er redigeret af Heraldisk Tidsskrifts redaktør, men naturligvis fordi der blandt kalkmalerierne er adskillige våbenskjolde.

Næsten ethvert arbejde af denne karakter må gennem samme skabelsesproces: Afgrænsning af emnet; indsamling og registrering af materialet; vurdering, bearbejdning og ordning af materialet; og endelig udgivelse af arbejdet.

Ved afgrænsningen har man kun medtaget de kalkmalerier, der i dag ses i danske kirker. Dette vil sige, at våbenfrisen på Kronborg (se HT 1 side 35) kun lige nævnes, men ikke gøres til genstand for egentlig omtale. Våbenfrisen i »Kong Hans' vingård« (se HT 14 side 191) nævnes slet ikke, og den ikke længere eksisterende, eller i hvert fald ikke længere synlige våbenfrise i Nysted kirke på Lolland omtales da heller ikke. Friserne i Sorø og Ringsted kirker omtales kun — og endda kun i meget grove træk — for så vidt angår det, der i dag kan ses, medens der ikke gives oplysninger om, hvad

der tidligere har været. Kirker i forhen-værende danske landsdele — som for eksempel Skåne — er ikke medtaget.

Bogens undertitel er nok så prætentøs. Hvis bogen virkelig omfattede *alle* kalkmalerier, havde det vel ikke været nødvendigt for forfatteren at bede om oplysninger angående kalkmalerier, der ikke er nævnt i bogen. Intet menneskeligt er fuldkomment, og fire rosetter i Snese kirke har unddraget sig forfatterens iøvrigt imponerende indsamlingsarbejde.

Nogen kunst- eller kulturhistorisk vurdering er ikke tilstræbt. Hovedvægten er lagt på at forklare, hvad kalkmalerierne forestiller, og da langt de fleste motiver er af religiøs eller bibelshistorisk karakter, ofres der såvel i de indledende kapitler som under gennemgangen af de enkelte kirker mest plads på disse emner. Men det verdslige kalkmaleri, hvorunder våbenskjoldene henregnes, får dog også omtale, til tider nu mindre udførlig end ønskeligt — ja, enkelte våbenskjolde synes endog helt oversete, selv om de faktisk er gengivne i bogens illustrationer! — se for eksempel bomærkevåbenet på vinduet i »den rige mands hus« fra Helsingør kloster på side 79, og krigeren der fører en sparre i skjoldet på side 14. Det er udmærket, at forfatteren ikke henregner alle våbenskjolde under heraldikken (og derfor henvises man i registeret til »våbenskjolde«, hvis man slår op under »heraldik«), men det er beklageligt, at der findes våbenskjolde — måske uanseelige — der ikke er registrerede. I denne forbindelse kunne man også undre sig over, at de tre tomme skjoldfelter i Keldby kirke på Møn ikke medregnes i registerets rubrik over uidentificerede våbener. Denne rubrik er forøvrigt så omfattende, at man fristes til at spørge, om forfatteren virkelig har gjort sit yderste for at få den reduceret til et minimum. Omvendt kan der også rejses tvivl, om de givne identifikationer nu også er helt korrekte. Når det eksempelvis under Tingsted kirke på Falster anføres, at et våbenskjold »tilhører en af de slægter som hed Munk«, ville jeg snarere have skrevet, at våbenet »muligvis står for et medlem af den slægt, der se-

nere kaldtes Bjørn«. Det pavelige våben i Stubbekøbing har næppe været svært at identificere med Leo X, for det står nemlig nedenunder. Af større interesse havde det måske været, om det var nævnt, at han tilhørte slægten Medici, og at det derfor er dette slægtsvåben, vi ser sammen med de pavelige insignier. Om årsagen til våbenets forekomst kunne der vel også være sagt et par ord.

Efter disse spredte bemærkninger skal det dog slås fast, at der er masser af gode og lidet kendte heraldiske oplysninger at hente i bogen, og det til trods for, at den jo ikke er en heraldisk afhandling, men blot en populær håndbog, der har til mål at få folk til med udbytte at se på kalkmalerier i kirkerne. Gennem registerets henvisninger får den heraldisk interesserede i tilgift en glimrende oversigt over, hvad der findes af våbenskjolde i de danske kirker — et godt grundlag for videre studier. Derfor: Køb bogen og brug den flittigt, skriv til forfatteren om rettelser og tilføjelser — måske vi herved kan formå forfatteren og forlaget til at udsende nok et bind i den sribede håndbogsserie med den fjollede titel: »Jeg ser på heraldik«.

Haxt.

Monogrammer

Inga Wintzell: *Monogram. Korta notiser om monogrammens historia, från bomärken till kungliga namnchiffer*, 136 sider, mest illustrationer; Tre Tryckare, Göteborg 1965; Skr. 36 indb.

»Det kan vara stort eller litet, kungligt eller folkligt. Men först och sist är monogrammet uttryck för något mycket mer än de bokstäver det består av. Självhävdelse, makt, äganderätt och skönhetslängtan kan få sin tolkning i monogrammet. Dess form och utseende går hand i hand med sin tids stilideal«.

Om man i denne erklæring indsætter ordet *våbenskjold* i stedet for *monogram*, er det straks klart, hvor meget disse to foreteelser har tilfælles. En bog om monogrammer kan derfor have meget at sige

en heraldiker. Den bog, som talen er om her, består overvejende af billeder, godt udvalgt og glimrende reproduceret i farver. Teksten er kort, men forfatteren siger meget med få ord. Hun fortæller om monogrammens historie, udformning, anvendelse og funktion: som ejermærke, som signatur, som dekoration, som symbol, som demonstration (f. eks. »H7« i Norge under krigen). De gengivne monogrammer strækker sig fra *renägarmärken* — de indregistrerede, af loven beskyttede mærker som rendyr-ejere skærer i ørerne på deres hjord — til brillantbrocher med kronede kongelige forbogstaver, som bæres af tjenstgørende hofdamer ved det svenske hof.

Et andet berøringspunkt mellem monogrammer og heraldik — der dog lades uomtalt af denne bog — er monogrammers anvendelse som *skjoldemærke*. Uanset om man synes om det eller ej, og uanset om det er god heraldik, er det jo en kendsgerning, at monogrammer ret almindeligt optræder som våbenfigurer. Det gælder religiøse monogrammer: »XP« eller »IHS« eller »A(ve) M(aria)«; det gælder fyrstelige navnefigurer C(arl) og G(ustaf), C(hristian) og F(rederik), ofte sammen med de tilhørende taltegn; og det gælder den våbenførendes egne initialer, hvad enten det er en person (Napoleon!), et herred eller selveste *la République Française*.

En meget interessant side af dette forhold er de bogstav-skjoldemærker som, bevidst eller ubevidst, er omformet til heraldisk mere acceptable figurer. Den danske slægt *Willemoes* fører en lynstråle (en blyx) i sit våben, dvs. sådan opfattes den i dag, men den har sikkert oprindeligt blot været et »W« (se HT 1961, nr. 4, p. 141–42). En engelsk familie *West* fører en zigzag-bjælke, som formodentlig har udviklet sig af samme bogstav. Noget lignende gælder i Tyskland, byvåbenerne for *Wiebelskirchen* og *Mommersloch*, og greverne *von Manderscheids* våben. Endnu et eksempel, eller hvad der kunne være blevet begyndelse til et, omtales i HT 1960, nr. 2, p. 58–59.

S.T.A.

Adel i Sverige

*Kalender över ointroducerad adels för-
ening, 13:e årgången*, redigeret af Johan
von Sydow og Leif Pålsson, 384 sider,
Gebers 1966, Skr. 35.00 indb. i shirting.

Kalenderen omfatter svensk adel, som af en eller anden grund ikke er blevet introduceret på Riddarhuset; svenske slægter, bosat i Sverige, som er adlet i udlandet; fremmed adel bosat i Sverige; samt et mindre antal svenske våbenførende patricierslægter, hvis eventuelle adelskab ikke har kunnet belægges. Foreningens styrelse afgør, hvem der optages. Siden forrige udgave (se HT 1964, nr. 10, p. 437, og tillige nr. 3, 1961, p. 128) er ti nye slægter kommet til, og kalenderen omfatter nu 74 slægter, deriblandt berømte navne som Fouché, her-tug af Otranto (d'Otrante); Tolstoy; og Bernadotte. Sidstnævnte slægts grevelige værdighed er ikke svensk, men dels belgisk, dels (Bernadotte af Wisborg) luxembourgske. De to linjer fører vidt forskellige våbener, hvori endog deres stamvåben udviser den ulighed, at ørnen deri i det ene står *guld* i blåt felt, i det andet *sort* i blåt felt.

Bogens våbentegninger — af bl. a. Johannes Britze, Sven Sköld, Brita Grep og Jan Rancke — er næsten alle særdeles nydelige. Med våbener af russisk, baltisk, polsk, kroatisk, napoleonsk, nederlandsk, skotsk og naturligvis nordisk og tysk oprindelse, udgør det hele en afvekslende heraldisk billedbog. Af redaktørerne er især *Leif Pålsson* kendt af dette blads læsere; hans kompromisløse akkuratess og stærke kritiske — også selvkritiske — sans gør ham til den ideelle redaktør af et sådant værk; der er næppe mange fejl blandt kalenderens tusinder og atter tusinder af oplysninger.

Det bør nævnes, at bogens blasoneringer næsten alle er forbilledlige. Undtagen på et punkt: man fortsætter med »höger« og »vänster«, skønt erfaringen — f. eks. med Göteborgs våben — for længst burde have overtydet enhver om, hvor risikabelt dette er. Kloge heraldikere skriver *dexter* og *sinister*.

S.T.A.

Tyske kommuner

Klemens Stadler: *Deutsche Wappen. Bundesrepublik Deutschland*. Band 2: *Die Gemeindewappen von Rheinland-Pfalz und Saarland. Bremen. Hamburg. Westberlin*; 104 sider med ca. 300 våbentegninger i farver af Max Reinhart; Angelsachsen-Verlag, Bremen, 1966; pris: ca. 10 DM.

Det store værk, hvis to først udsendte bind omtaltes i HT nr. 14, 1966, side 176–78, skridder fremad, og kvaliteten aftager ikke. Tværtimod. Klemens Stadlers historiske introduktioner er forbilledlige. For hvert område får man omsøbsfri besked om den lokale udvikling og tradition inden for segl- og våbenvæsenet; om hvad der skyldes kejserlig, fyrstelig, gejstlig, almuens eller fremmed indflydelse (eksempler inden for de to sidste kategorier: bonde- og stammemærker, oprindeligt brugt på grænsesten; og den napoleonske æras murkroner); og om de vigtigste figurers oprindelse. Stadler har sans for det centrale: gang på gang oplever man, når man har sagt til sig selv, at det-og-det ville man gerne vide, at han besvarer ens spørgsmål konkret og udtømmende. Et eksempel:

Det Mainz'ske *hjul*, som spiller så stor en rolle i rhinsk heraldik (ét eller to ad gangen; alene i dette bind optræder det i 12 våbener): hvad står det oprindeligt for? Stadler gennemgår kort dets historie og refererer en række forslag til en forklaring. Den sandsynligste af disse er, mener han, at hjulet er »Guds hjul«, illustrerende et udtryk i Ezekiels Bog, som indgik i Mainz-ærkebiskoppernes titulatur.

Tegningerne er omtrent på samme høje niveau. Som kompositioner er våbenerne naturligvis ikke alle lige gode; nogle er frydefulde, andre rædselsfulde (og begge grupper omfatter både gamle og nyligt skabte våbener). Men som helhed kunne tegningerne, i 2-dimensional stil og egal, moderne udførelse, næppe være bedre.

Desværre indeholder *Deutsche Wappen* ikke alle tyske kommunevåbener, men kun et udvalg, foretaget efter indbygger-

tal, historisk rolle og heraldisk ælde. Fra Saarland er der således gengivet 24 våbener, medens alene siden krigen 160 saarske kommuner har fået våben.

P.S. Måske vil prinsesse Benediktes landsmænd være interesseret i at vide, at 10 af bindets kommunevåbener er afledt af det Sayn-Wittgensteinske våben.

S.T.A.

Exlibris

E. O. A. Hedegaard: *Militære bogejermærker*; 208 sider, trykt i 400 eksemplarer; Poul A. Andersens Forlag, Helsingør 1966; Dkr. 40 hæftet, 65 indb.

Bogen indeholder gengivelser af godt 70 exlibris for personer og institutioner med militær tilknytning, nordiske og udenlandske, fra de sidste tre århundreder. De er næsten alle heraldiske, og her er muligheder for både at glæde sig over god heraldik og lære af den dårlige. Blandt bogens mere interessante enkelt-heder er en gengivelse af George Washingtons rokokovåben. En række exlibris i farver er næsten alle gengangere fra Skandinaviske Vapenrulla.

Bogen indledes med en kortfattet exlibrishistorie samt en – ingenlunde fejlfri – tekst til de enkelte mærker.

S.T.A.

Schweiziske bønder

Walter Marti: *Sackstempel*. Mit heraldischen Hinweisen von Paul Boesch, 114 sider, hvoraf godt halften illustrationer; Verlag Stämpfli & Cie, Bern, 1964; schw. fr. 18.00 indb.

I Grandjeans »Dansk heraldik« – den eneste større fremstilling af emnet på dansk – nævnes, p. 35, at borgerlige våbener »kendes«, men yderligere omtale ofres der ikke på dem, og blandt bogens ca. 200 billeder er der ikke én eneste gengivelse af et våben for en borger, bonde, købmand, håndværker eller gejstlig. En læser af Grandjeans værk vil uvægerligt få det indtryk, at de ikke-adelige klassers heraldik ikke har spillet nogen rolle.

Dette er, som man ved, helt galt. Den ikke-adelige heraldik er ganske vist langt mindre udforsket og kortlagt end den adelige, men utvivlsomt mange gange mere omfangsrig. Hertil kommer, at den rimeligvis også, efter at turneringernes epoke var tilbagelagt, har haft større *praktisk* betydning. Siden renæssancen har adelige stort set kun brugt deres våbener i sigiller og som ornament. Borgerliges våbener fandt *desuden* vid anvendelse som skilte, mestermærker, håndværkersignaturer, købmandsmærker (se HT nr. 3, 1961, p. 103–04), varemærker og ejermærker. Det er et eksempel inden for dette sidste område, som *Sækstempel* handler om.

Fra midten af 1700-tallet var landbruget omkring Bern, i Schweiz, i stærk fremgang, og samtidig gik bønderne her i stigende grad over til at anvende *veritable våbener* på deres bohaver og redskaber i stedet for de *mærker*, som de, i lighed med mange andre bønder, havde brugt fra gammel tid.

For virkeligt at tage sig ud må et våben have en stor, ubrudt flade at prange på. For en ridder var *skjoldet* ideelt. Det stykke løssøre, hvor de schweiziske bønders *Wappenfreudigkeit* kunne udfolde sig allerprægtigst, var de store hjemmbevægede sække, som de sendte deres korn til mølle i. Da bønderne lagde vægt på at få melet retur i deres egne sække, fyldte våbenerne tillige et praktisk formål.

De enkelte gårde skar selv et sækkestempel (= bogens titel) ud i træ og trykte våbenet på sækkene med hjemmegjort sværte. Man har bevaret både sække og adskillige hundrede stempler, fra slutningen af 1700-tallet til opimod år 1900. Stemplerne kunne være op til 40 × 45 cm i format.

Nogle af våbenmærkerne var sikkert gamle inden for slægterne. Andre var nye, og heriblandt var adskillige kopieret over våbener tilhørende patricierfamilier i Bern. Talende våbener var populære: *Brunner* havde en brønd, *Schütz* en armbrøst, *Brandenberg* et ildsprudende bjerg, *Liechti* en lysestage. Alliancevåbener kendes.

Sækkevåben for den schweiziske bonde-slægt Lüthi. Stemplet består i dette tilfælde af to dele: rammen med skjoldholdere og krone, som kunne benyttes af mange forskellige familier, og det egentlige våbenmærke, i midten, her en klokke (talende?). Mange af våbenmærkerne var udført med farveskravering, og der findes endog eksempler på, at våbenerne er stemplet på sækkene i farver.

Man fandt snart ud af, at det var lettere, hvis man nøjedes med at udskære selve våbenfiguren og så trykke »rammen« med et skabelonstempel, som kunne bruges fra det ene våben til det andet. Denne ramme kunne foruden selve skjoldets kontur bestå af hjelm, hjelmfigur, hjelmklæde (løvværk, kranse, blomster-ranker, kartouche), skjoldholdere og en krone.

I mange tilfælde benyttede man regelrette rangkroner, dog næppe ud fra andre grunde end fordi det var dekorativt og ligesom »hørte til« et våben. I *Heraldisk Tidsskrift* nr. 9, 1964, p. 418, har jeg selv skrevet, at »rangkroner anvendes kun af adel og fyrster«. Hvad jeg mente var, at rangkroner ifølge de bestemmelser som fastsætter anvendelsen af dem, teoretisk kun *burde anvendes* af dem for hvem de er bestemt. At virkeligheden siger noget helt andet, vrimler det med eksempler på. Embedsmænd, officerer eller rigmænd kunne mene, at de i social position var lige med personer af adelig rang og derfor også havde ret til denne rangs ydre

kendetegn. Især måske når man var i udlandet, var det let at overtale sig selv til at mene noget sådant, og siden sad kronen i ens signet. Tilfældige ligheder, f. eks. mellem en svensk grevekron og en fransk hertugkron, kunne bidrage til denne kroneinflation eller -konfusion. I alle fald er kroner, også officielle rangkroner, i de fleste lande blevet brugt aldeles som folk havde lyst eller uvidenhed til, i reglen sikkert uden at nogen har protesteret af den grund. Det gælder blandt danske bagere, og det gjaldt blandt schweiziske bønder.

S.T.A.

Europas stæder

Jiri Louda: *European Civic Coats of Arms*; 266 sider med 320 våbener i farver; Paul Hamlyn, London 1966; sh. 10/6 indb.

Bøger om heraldik, og måske især kommuneheraldik holder sig i reglen til ét land ad gangen. Tjekkoslavakken Jiri Louda hæver sig højt over sådan snæverhed: i sin bog behandler han våbener fra alle Europas lande under ét. I smuk og ensartet udførelse pranger her irske og russiske, jugoslaviske og norske, portugisiske og ungarske byvåbener side om side. Det er forfriskende og lærerigt at studere Europas kommunalheraldik på denne måde og i en indledning at få dens geografisk fordelte ligheder og forskelle yderligere belyst.

Indledningen er dog langt fra fyldestgørende, og det må i det hele taget siges, at Loudas tekst har svagheder. Han er snaksom, hans tanke flakker, og de oplysninger han giver er ofte vage eller usikre.

En skandinaver vil nok være mest interesseret i, hvad bogen kan fortælle om Syd-, Central- og Østeuropa, og det er slet ikke så lidt. Især om forholdene i Rusland får man så mange spredte småting at vide, at de tilsammen gør det muligt for læseren at danne sig et slags billede af den russiske kommunalheraldiks oprindelse og udvikling, som nok er spinkelt, men

næppe helt forkert. Specielt interessant er forfatterens omtale af nogle karakteristiske træk ved den russiske kommunalheraldik i 1800-tallet og indtil 1917 (f. eks. ved at omgive visse statslige våbener med en krans af kornaks, omvundet med bånd), som tyder på, at sovjetheraldikken på nogle punkter ikke er en reaktion imod zartidens heraldiske former, men tværtimod en videreførelse af dem.

S.T.A.

Komponistvåbener

Oesterreichischer Wappenalmanach 1967. Musik aus Oesterreich; 32 sider, udg. af Heraldisch-Genealogische Gesellschaft Adler, 1 Haarhof 4a, 1010 Wien; pris 30 sch.

Gengivelser i streg af våbenerne for tolv østrigske komponister: Dietrichstein, Ditters von Dittersdorf, Eybler, Harant, Köchel (mest kendt for sin *Köchel-Verzeichnis* over Mozarts værker), Kürenberg, Franz von Léhár, kejser Leopold I., Losy, Mojsisovics, Prochazka, Reznicek. Den ledsagende tekst er almindelig biografisk og musikhistorisk; af heraldik er der ikke meget andet end blasoneringerne.

De fleste af våbenerne tilhører hvad hæftet selv træffende kalder »kancelliheraldik«, og bortset fra en enkelt harpe er der intet i dem, som har noget berøringspunkt med musikken. En indledning om *Musikinstrumente im Wappen* er ganske utilfredsstillende.

S.T.A.

Fabricius

F. B. Fabricius: *Våbener benyttet i slægterne Fabricius og Fabritius i Danmark* (se Heraldisk Tidsskrift nr. 15, 1967, side 247).

I juni 1967 udsendtes 5. og afsluttende hæfte af dette værk. Det indeholder på 16 sider fire våbengengivelser fra segl, efterskrift, noter og kilder til alle fem hæfters illustrationer, samt et personregister. Hæfterne kan fås hos forfatteren, Vesterbrogade 90, København V.

S.T.A.

[DA] Dette materiale er beskyttet af ophavsret. Det kan downloades, lagres og udskrives til personlig brug og til ikke-kommerciel brug i forbindelse med undervisning og forskning. Bearbejdning, tilgængeliggørelse samt fremstilling af kopier er ellers kun tilladt i det omfang, der følger af lov eller aftale.

[NO] Dette materialet er beskyttet av opphavsrett. Det kan lastes ned, lagres og skrives ut for personlig bruk og for ikke-kommersiell bruk i forbindelse med undervisning og forskning. Bearbeidning, tilgjengeliggjøring og fremstilling av kopier er ellers bare tillatt i den grad som følger av lov eller avtale.

[SV] Detta material är skyddat av upphovsrätt. Det får laddas ned, sparas och skrivas ut för enskilt bruk samt för icke-kommersiellt bruk i samband med undervisning och forskning. Bearbetning, tillgängliggörande samt framställning av kopior är i övrigt bara tillåtet i den utsträckning som följer av lag eller avtal.

[EN] This material is protected by copyright. It may be downloaded, saved and printed for personal use and for non-commercial use in connection with teaching and research. Altering, making it available or producing copies is otherwise only permitted to the extent that follows from law or contract.